

ODBOBNÝ ZÁJEM O MENŠINY NA POČÁTKU 20. STOLETÍ A MENŠINOVÉ MUZEUM V PRAZE

ANDREJ SULITKA

Jako podtitul příspěvku by příslušel název „Stíny menšin a jejich vnímání v činnosti menšinových ochranných spolků na začátku 20. století“. Podnětem k tomu-to označení je publikace/brožura menšinového učitele J. St. Loučky „Stíny menšin“, která vyšla v ediční řadě „Menšinové epištoly“ v roce 1914. Z tiráže vyplývá, že šlo o záměr Jednoty matičních učitelů a pěstounek vydávat novou ediční řadu, zřejmě jako konkurenční počín oproti ediční řadě „Epištoly pro lid“ Národní jednoty severočeské. Avizováno bylo vydávání Menšinových epištol nejméně čtyřikrát ročně, ale v důsledku válečných událostí se již ediční plán nepodařilo uskutečnit.

Název publikace *Stíny menšin* lze chápat jako reakci na dobovou atmosféru, která provázela společensko-politické vnímání menšinových otázek před první světovou válkou. Navíc zasluhuje pozornost i proto, že jde o jednu z posledních menšinových publikací před vypuknutím první světové války, která reflektuje složitý vývoj vymezování menšinových česko-německých pozic na přelomu 19. a 20. století a zvláště prvního desetiletí 20. století. Na příkladu uvedené práce lze poznávat také hlavní rysy národnostně menšinových otázek, jak byly vnímány v českých zemích před první světovou válkou v prostředí masivního rozšíření menšinových spolkových organizací. Můžeme též říct, že se tím uzavírala jedna z etap hledání přístupů k řešení česko-německých menšinových otázek, protože po první světové válce v rámci nového uspořádání v Evropě dostalo řešení menšinových otázek v mezinárodních souvislostech zcela novou dimenzi.¹ Publikaci *Stíny menšin* budeme věnovat pozornost v rámci řešení projektu na jiném místě, zde pouze odkazují na jeden z podnětů při studiu menšinových otázek před první světovou válkou.

Víme, že koncem 19. století se projevovala v českých zemích zvýšená aktivita národního hnutí v různých oblastech společenského života. Z pozice českých zájmů vývoj také směřoval mj. k vytvoření organizační struktury spolkových aktivit, které měly za cíl působit jako ochranné složky národní jednoty proti Němcům. K česko-německému konfliktnímu soužití v tomto období J. Křen vtipně poznamenal, že „vznikl hydrocefalus tehdejšího národnostního boje – početné organizace, specializované na podporu menšin, které do svých akcí strhávaly oba národní celky... Na počátku století dostala tato síť i své

¹ Srov. např. PETRÁŠ, R.: *Menšiny v meziválečném Československu: Právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha, 2009, s. 25n.

hlavy, českou (a o něco později i německou) Národní radu, nadstranická sdružení politiků, tisku, spolků a samosprávných korporací, která se měla stát centry řízení a koordinace národní strategie...“² A platformu k tomu poskytovaly Ústřední matice školská,³ Národní jednota severočeská, Národní jednota pošumavská, Národní jednota pro východní Moravu, Národní jednota pro jihozápadní Moravu a ve Slezsku Matice opavská.⁴ Ze širokého spektra témat, jimiž se tyto organizace zabývaly, je pozoruhodná aktivita, která v roce 1909 vyústila do budování Menšinového muzea v Praze jako spolkové instituce.⁵ V omezené míře činnost tohoto muzea pokračovala i v období první světové války a oficiálně byla ukončena v roce 1920.

Z historického hlediska se otázkou Menšinového muzea v Praze doposud zabývala pouze M. Sedláková.⁶ Autorka zpracovala souhrnný přehled o archivním fondu Menšinového muzea a na základě studia sbírkových materiálů ukazuje v historickém kontextu na fungování muzea a jeho činnost jako spolkové instituce. Obsahově ale neprováděla rozbor shromážděných materiálů k soukromému sčítání lidu, dotazníkovým akcím či výsledkům ediční činnosti, což sleduje náš výzkum. Rozsáhlý dochovaný fond muzea,⁷ do něhož byly dodatečně zařazeny i materiály, které zřejmě nejsou výsledkem vlastní činnosti muzea (např. materiály o soukromém sčítání lidu), se nabízí jako cenný pramen při studiu vymezování českých a německých menšinových zájmů v českých zemích před první světovou válkou. Z hlediska studia národnostně menšinové problematiky jde o pramenný materiál, který vypovídá také o postupu řešení národnostních otázek, jak bylo vnímáno v prostředí menšinových spolkových organizací před zánikem Rakousko-Uherska.

Archivní fond Menšinového muzea v Národním archivu v Praze je uspořádán do 11 skupin.⁸ Nejrozsáhlejší je třetí skupina, která obsahuje dokumentaci vlastní činnosti. Týká se propagace muzea, přednáškové činnosti (kurzy, cykly přednášek, semináře), dotazníkových akcí o hospodářských a kulturních poměrech českých menšin v pohraničních oblastech, menšinového školství, soukromého sčítání lidu – demografických poměrech v jednotlivých obcích a stavu českého obyvatelstva v souvislosti s úředním sčítáním lidu 1900 a 1910 (časově zařazeno ve složkách roky 1912–1914), výstavnictví

² KRĚN, J.: *Konfliktní společnosti: Češi a Němci 1780–1918*. Praha, 1900, s. 317.

³ Viz ŠPIRITOVÁ, A.: Ústřední matice školská v letech 1880–1919. *Paginae historiae*, 1993, roč. 1, s. 178–195. Na tuto studii navázal K. Řeháček, který zpracoval činnost Ústřední matice školské po první světové válce až do jejího zániku v roce 1951. ŘEHÁČEK, K.: Ústřední matice školská v letech 1918–1951. *Paginae historiae*, 2007, roč. 15, s. 97–129.

⁴ Základní přehledy o činnosti jednotlivých jednot jsou obsaženy ve výročních zprávách. Souhrnně pak v publikaci *Náš vývoj v severních Čechách pod ochranou Národní jednoty severočeské 1910–1935* (k padesátiletému jubileu práce Národní jednoty severočeské). I. Kraje: Zatecký a Podbořanský (K. Polánek, J. Fenc). II. Kraj Litoměřický (J. Laube, J. R. Tesař). Praha, 1936 ad. Současný stav poznání činnosti jednotlivých národních jednot v historické retrospektivě přibližuje sborník *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Šenov u Ostravy, 2003, s. 119–244.

⁵ Sídlo Menšinového muzea bylo v Praze, Vladislavova ul. 13. Viz Národní archiv v Praze, fond Menšinové muzeum 1909–1920 (dále jen NA MMus – pod touto zkratkou je uvedena i značka fondu dle inventáře z roku 1970), inv. č. 1, kart. 1.

⁶ Na toto téma obhájila i magisterskou diplomovou práci na Filozoficko-přírodovědecké fakultě Slezské univerzity v Opavě v roce 1998. Upravenou verzi práce publikovala pak jako studii ve sborníku Národního archivu. Viz SEDLÁKOVÁ, M.: Menšinové muzeum v Praze. *Paginae historiae*, 2007, roč. 15, s. 55–95.

⁷ Fond Menšinové muzeum 1909–1920 v Národním archivu v Praze obsahuje celkem 45 kartonů.

⁸ Jde o následující celky: 1. Zřízení muzea, 2. Porady, schůze muzea, 3. Činnost muzea, 4. Spolupráce muzea s organizacemi národních jednot, 5. Školství, 6. Obecní volby, 7. Plebiscit na Tešínsku, 8. Administrativa muzea, 9. Knihovna muzea, 10. Hospodaření muzea, 11. Účetní agenda muzea.

(výstavy hraček, knih, lidového umění), sběratelské činnosti jednotlivých národních jednot, ale také sokolstva (plakáty, letáky, tisky, brožury, časopisy, novinová dokumentace, fotografie, divadelní plakáty), publikační činnosti (vydávání Menšinové revue a Sborníku menšinového), záměru vydávat národnostní mapy Čech atd.

Přípravný výbor muzea v letáku pro českou veřejnost akcentoval, že Menšinové muzeum, k jehož zřízení spolek přikročil, bude klást důraz na statistické práce, přípravu map, které budou zobrazovat, kde všude žijí české menšiny. Prohlášení o zřízení muzea ze dne 8. července 1909 podepsala desítka osobností kulturního i politického života.⁹ Provolání přípravného výboru muzea k české veřejnosti bylo opakovaně publikováno v českém tisku, zvláště v letácích rozšiřovaných aktivisty národních jednot. Zřízení muzea mělo pozitivní ohlas nejen v Čechách, ale i na Moravě a ve Slezsku. Muzeum o tom vedlo pečlivě dokumentaci, zejména z dobového tisku. Podobně z korespondence přípravného výboru muzea vyplývá příslib řady osobností veřejného života o spolupráci na úseku menšinové práce.¹⁰

O koncepčním zaměření Menšinového muzea se vedly široké diskuze. Pozoruhodné je svým způsobem maximalistické pojetí pracovního rozvrhu muzea, jehož návrh předložil E. Štorcha.¹¹ Muzeum mělo být podle něj členěno do sedmi sekcí:

1. Teoretické, v rámci které „etnologie (národopis)“ měla zkoumat
 - a) otázky národnostní a národní,
 - b) charakter národa, vlastenectví, národní uvědomění, problémy odnárodnění,
 - c) původ člověka,
 - d) vznik plemen a národů, dělení lidstva na plemena a národy,
 - e) kmen slovanský a germánský v rámci indoevropské skupiny,
 - f) Čechové a Němci po stránce antropologické,
 - g) charakter český a charakter německý, svéráznost české kultury,
 - h) idea mezinárodního míru,
 - i) budoucnost českého národa, budoucnost českých menšin, úloha českého národa,
2. historicko-geografické, která se měla zabývat
 - a) prehistorii Čech, slovanským osídlením Čech,
 - b) historií – zřízení staročeské, germánské ... právo slovanské, právo německé, právo římské, vliv německého práva u nás, německá kolonizace Čech, národnostní poměry ve středověku, poměr Čech k zemím německým, národnostní poměry v období od 16. do začátku 19. století, české národní obrození, doba nová, hranice národnostní ve středověku a novověku,
 - c) geografii – stará česká toponyma, jazykové hranice, demografické ukazatele Čechů a v menšinách zvlášť, demografické ukazatele Němců, národnostní mapy, výsledky sčítání lidu, nárůst obyvatelstva, menšiny v zahraničí, odnárodnňování menšin,

⁹ NA MMus, inv. č. 1, kart. 1.

¹⁰ Například JUDr. František Suchánek z Moravské Ostravy v dopise ze dne 23. září 1909 nabízel spolupráci při studiu národnostních otázek na Těšínském Slezsku a vyzval muzeum, aby převzalo na sebe úkol připravit národnostní katastr o Těšínsku, konkrétně jeho východní části okresů těšínského, frýštátského, bílského, skočovského, strumeňského a jablunkovského. NA MMus, inv. č. 1, kart. 1.

¹¹ NA MMus, inv. č. 4, kart. 1.

3. sociálně ekonomické, členěné na oblast
 - a) zemědělství,
 - b) průmyslu,
 - c) obchodu,
 - d) finančnictví,
 - e) sociální,
4. školské
 - a) školy veřejné,
 - b) školy mateční – zřizování škol, podpora a práce Národních jednot, budovy školní, třídy, počet žáků,
 - c) děti po stránce tělesné a duševní,
 - d) učitelstvo,
 - e) statistiky škol,
 - f) ukázky prací žákovských a učitelů,
 - g) statistika dětí pro nové školy,
5. právní
 - a) poměr Čechů k Němcům, k Rakousku, k jiným Slovanům, k jiným národům
 - b) samosprávné úřady z hlediska národnostního, státní úřady nižší ve styku s menšinami, státní úřady vyšší po stránce národnostní,
 - c) sněm a národní záležitosti, říšská rada a národnostní záležitosti, poslanci, ministři, vláda,
 - d) mír národnostní,
 - e) násilnosti Němců, persekuce Čechů, porušování práv Němci úřady samosprávnými a státními,
 - f) činnost německých spolků,
 - g) veřejnost česká a menšiny,
 - h) volby v kraji zněmčeném,
 - i) církev a kněží po stránce národnostní,
6. organizační
 - a) činnost českých obranných jednot,
 - b) české spolky menšinové,
 - c) knihovny a čítárny, divadla a koncerty,
 - d) přednášky,
 - e) ženy v menšinách,
 - f) literatura národnostní, bibliografie,
 - g) obětavost českého lidu, menšinového vůbec,
7. umělecké
 - a) umělecké památky z krajů poněmčených,
 - b) umělecká díla inspirovaná ideou národnostní,
 - c) národnostní otázka v krásné literatuře naší i cizí,
 - d) menšinářství.

Je zřejmé, že nastíněný záběr obsahového zaměření muzea v tomto rozsahu překračoval možnosti působnosti spolkové instituce. V archivním fondu muzea se sice

nedochovaly doklady o tom, jaké kroky činilo vedení muzea, aby tak rozsáhlý záměr mohlo uskutečnit, nicméně již od počátku vlastní činnost muzea jen částečně reflektovala náměty předloženého návrhu. Důvod je nasnadě. Muzeum začalo rozvíjet činnost v omezených materiálních podmínkách i personálním obsazení. Navíc koncept spolkové odborné muzejní instituce neměl šanci uspět, když se vycházelo jen z předpokladu, že jeho uskutečňování se bude opírat na prvním místě o spolupráci vlasteneckých činovníků tehdejších národních jednot. Obecně menšinové práci byl sice přikládán mimořádný význam, ale podpora osobností vědeckého, společenského i politického života se projevovala spíše v rovině morální. Nejasný je též záměr budování muzea jako vědecké instituce, která měla mj. věnovat pozornost etnologickému studiu. Nic nenasvědčuje tomu, že by muzeum jako spolková instituce měla pro to připravené odborného zázemí. Chybí totiž doklady o tom, že by se například počítalo se spoluprací s tehdejším okruhem spolupracovníků Zíbrtova Českého lidu, časopisu, který vycházel již od roku 1892, kde bylo odpovídající zázemí pro odbornou spolupráci, dále spolupráci s pracovními výbory pro sbírání a vydávání lidových písní v českých zemích, resp. spolupráci s tehdejší sítí muzeí.

Na tomto místě není naším cílem se zabývat otázkami koncepce budování Menšinového muzea. Nastíníme ale tři okruhy činnosti muzea, které si z našeho hlediska zasluhují pozornost:

1. soukromé sčítání lidu jako reakce na výsledky úředního sčítání,
2. dotazníkové akce se zaměřením na šetření stavu o národnostních, hospodářských a kulturních poměrech české menšiny,
3. vlastní publikační činnost muzea.

1. SOUKROMÉ SČÍTÁNÍ LIDU

I když fond Menšinového muzea obsahuje obsáhlou dokumentaci soukromého sčítání lidu v roce 1910, je zřejmé, že jde o sbírkový materiál Národní jednoty severočeské,¹² který je zařazen ve složkách označených roky 1912–1914. Že Národní jednota severočeská vynakládala od počátku své činnosti velké úsilí o provádění soukromého sčítání lidu, dokládají četné dobové tiskoviny.¹³ Dnes již není možné přesně

¹² Na základě studia archivního fondu muzea to konstatuje i M. Sedláková. SEDLÁKOVÁ, M.: Menšinové muzeum v Praze. *Paginae historiae*, 2007, roč. 15, s. 80. V archivním fondu chybí přitom dokumentace soukromého sčítání lidu v působnosti Národní jednoty pošumavské, což v návaznosti na soukromé sčítání v roce 1900 zpracovával A. Hubka a výsledky postupně publikoval ve věstnících jednoty pošumavské či jinde.

¹³ Viz např. *Vývoj a život českých menšin*. Menšinová knihovna, II. a III. Most, 1908–1909 pro oblast severozápadních a severních Čech. Uskutečňování soukromého sčítání probíhalo v součinnosti s místními odbory a spolupráci se širokým okruhem důvěníků.

Výsledky soukromého sčítání lidu 1900 v rámci jednotlivých okresů jižních Čech se podrobně zabýval např. A. Hubka. Viz *Soukromé sčítání lidu 1900 a Gautschovy volební předlohy*. Sestavil vzhledem k jihočeským okresům Antonín Hubka. Vydal volební výbor České národní rady. Praha, 1906. S ohledem na městské a venkovské volební obvody (40 lokalit) podává v tabulkových přehledech údaje o (1) počtu Čechů a Němců dle úředního sčítání v roce 1900, (2) výsledcích soukromého sčítání Čechů (absolutní počty), (3) ukazatele rozdílu výsledku úředního a soukromého sčítání v procentech, (4) propočty na mandáty české a německé a výpočet na kolik obyvatel případně jeden poslanec. A. Hubka shrnuje celkové součty sčítání v národnostně smíšených okresech českého jihu na jazykové hranici takto: dle úředního sčítání zaznamenáno Čechů 520 018 (údaj ze soukromého sčítání je o 19 269 osob vyšší), Němců 405 031. Poměr Čechů

rekonstruovat, jak se materiály ze soukromého sčítání dostaly do sbírkového fondu muzea, ale jsou zde shromážděny doklady od prvních podnětů, které směřovaly po roce 1890 k odstranění zjišťování obcovací řeči při úředním sčítání. Šlo o snahu, aby se při sčítání nezaznamenávala obcovací řeč, ale zavedl nový údaj o národnostní příslušnosti a mateřské řeči. Argumentovalo se hlavně tím, že zejména ve smíšených česko-německých oblastech údaje o obcovací řeči zkreslují obraz národnostních poměrů.

Zjišťování obcovací řeči při sčítání lidu bylo obecně považováno za poškozování práv české menšiny. Jelikož politické úřady odmítaly změnu, Národní rada česká po negativních zkušenostech z předchozích sčítání a úsilí o provedení tzv. soukromého sčítání v návaznosti na úřední sčítání 1900, připravovala před sčítáním lidu 1910 systematicky soukromé sčítání lidu, které by „korigovalo nesprávnosti“. Dne 15. února 1910 vydala dokument, který nese označení „Důvěrné!“. Oznamuje v něm, že při sčítání lidu k 31. prosinci 1910 se bude postupovat opět na podkladě „obcovacího jazyka“, proto je třeba provést ve smíšených krajích soukromé sčítání českého lidu, které má prokázat, že „není v království českém žádného ryze německého území“. ¹⁴ Připomíná se, že s ohledem na připravované úřední sčítání lidu je třeba zachovat naprostou důvěrnost, zejména aby o připravovaných krocích nepronikly zprávy do tisku. V dokumentu se uvádí, že soukromé sčítání bude probíhat v dohodě s poslaneckými kruhy všech stran a při Národní radě české se vytvoří zvláštní komise, které budou mít odbor pro český jih a odbor pro český sever. Předpokládalo se, že komise budou mít v každé smíšené obci důvěrníka, ve větších obcích sbor důvěrníků. A úkolem odborů národních jednot bylo zajistit ve smíšených obcích způsobilé místní sčítací důvěrníky. S vědomím, že odbory národních jednot nemohou provádět soukromé sčítání, doporučovalo se vytvořit zvláštní kroužky pro sčítání lidu. ¹⁵

Uvedena iniciativa Národní rady české byla přímou reakcí na neúspěšná jednání českých poslanců i menšinových pracovníků, kdy tehdejší intervence ve vládě i na říšské radě ohledně zavedení rubriky národnosti ztroskotaly. ¹⁶ Postup Národní rady měl své opodstatnění, protože k sčítání lidu 1910 byl již v té době k dispozici metodický materiál *Pokyny pro sčítání lidu po stránce národnostní*.

I když ve sbírce materiálů Menšinového muzea nejsou dochovány doklady o tom, jak byla akce soukromého sčítání lidu 1910 zajištěna a jak byl její průběh řízen, jsou k dispozici tisíce vyplněných formulářů „Popisný list domácnosti“ a rovněž formuláře, které dokumentují souhrn za obec „Přehled místní“. Pokud jde o pasportizaci sčítaných osob, popisný list domácnosti měl v záhlaví kolonku pro uvedení okresu, obce a čísla domu a pak následovaly kolonky:

1. průběžné číslo osoby v domácnosti,
2. jména členů domácnosti (rodičů, dětí, příbuzných, služebných a „noclehářů“),

dle úředního a soukromého sčítání k Němcům v procentech je: 56,21 % výsledek úřední sčítání – 58,30 % výsledek soukromého sčítání.

¹⁴ NA MMus, inv. č. 1, kart. 1.

¹⁵ Dokument podepsali: za sčítací komisi při Národní radě české JUDr. František L. Scheichl, předseda, Antonín Hubka, předseda jihočeského odboru, Karel St. Sokol, předseda severočeského odboru. Současně jsou uvedeni důvěrníci českých poslanců na radě říšské Prof. Dr. František Drtina, Dr. Antonín Hajn, ThDr. Rudolf Horský, Jaroslav V. Klofáč, Dr. Jindřich Metelka a prof. Dr. Alois Velich.

¹⁶ Srov. SEDLÁKOVÁ, M.: Menšinové muzeum v Praze. *Paginae historiae*, 2007, roč. 15, s. 79, kde odkazuje na fond Národní rady české v NA (inv. č. 270, kart. 492).

3. zaměstnání „přednosti“ domácnosti,
4. národnosti,
5. poznámky.

Na popisný list domácnosti navazuje formulář „Přehled místní“, který obsahuje následující údaje:

- a) průběžné číslo osob,
- b) číslo domu,
- c) jméno „přednosti“ domácnosti,
- d) celkový počet členů domácnosti,
- e) z toho Čechů,
- f) poznámky.

Sbírkové materiály fondu Menšinového muzea, označené ve složkách lety 1912–1914, představují dokumentační soubor, který se týká téměř čtyřiceti národnostně smíšených soudních okresů pohraničních oblastí severozápadních Čech i česko-německých jazykových ostrovu ve vnitrozemí, v nichž se v roce 1910 uskutečnilo soukromé sčítání lidu.¹⁷ Podle rukopisu zapisovatelů ve formulářích údaje vyplňovala jedna osoba pro celou obec. Podle instrukce Národní rady šlo o spolehlivé osoby, členy národních jednot v obci, menšinové učitele apod. Údaje vyplňovali samostatně podle subjektivního posouzení sčítaných osob s tím, že zaznamenali celkový počet Čechů v obci, ale počet Němců se nevyhodnocoval. Vedle statistických údajů tento materiál obsahuje též cenné poznámky zapisovatelů o národnosti sčítaných osob, jejich národnostních postojích či vůbec národnostním charakteru rodiny, konkrétně takto:

- domácnost česká, na veřejnosti německá,
- rodiče dobře umí česky, jejich 3 děti jsou Němci,
- rodiče Češi, ale děti chodí do německé školy,
- domácnost úplně česká, děti chodí do německé školy,
- Čech, mluví obstojně česky,
- Čech, mluví špatně česky,
- Čech, umí trochu česky,
- vláčný Čech, neumí správně česky,
- Čech, ale nehlásí se k české menšině,
- manželka Češka, ostatní Němci,
- národnost rodičů česká, ale děti mluví německy,
- obcovací řeč německá i česká,
- muž Čech-renegát, žena Němka,
- manželka Češka, domácnost německá,
- renegátská rodina,
- rodiče Češi – syn mluví česky, ale dcera nechce mluvit česky, ačkoliv umí obstojně, další dcera nemluví vůbec česky,

¹⁷ V této sbírce materiálů ovšem chybí dokumentace soukromého sčítání lidu z oblasti jižních Čech. Lze předpokládat, že tyto materiály si ponechala k dalšímu zpracování Národní jednotu pošumavská podobně jako materiály ze soukromého sčítání v roce 1900, které zpracoval A. Hubka (viz pozn. č. 13).

- národnost česká, ale rodina německá,
- otec i matka Češi, ale děti chodí do německé školy, protože česká v obci není,
- rodiče Češi, ale 3 děti Němci,
- rodina celá původně česká, v domácnosti mluví německy, neboť česky zapomněli,
- muž byl upřímný Čech, manželka Češka – jako vdova je učitelkou na německé škole, k Čechům se nehlásí, děti chodí do německé školy,
- muž Čech, ale k národnosti se nehlásí, jeho žena Němka, ale chodila do české školy,
- Čech, ale lne více k německé straně,
- rodilá Němkyně/Němec, ale mluví také česky,
- domácnost německá, na veřejnosti mluví i česky,
- národnostně smíšené manželství, ale výchova dětí německá,
- otec Němec, ale hlásí se k české straně, majitel domu i ostatní náleží k české straně, ale jsou zarputilí odrodilci,
- muž prohlásil, že není ani Čech, ani Němec, doma ale mluví většinou německy,
- úplný odrodilec, děti chodí do německé školy, doma se mluví německy
- v obci Hostomice (pozn. A. S.: osada pod názvem Hostomnice, součást obce Světec, okr. Teplice¹⁸) jsou skláři sice Češi, ale k Čechům se nesmí hlásit, děti posílají do školy německé a pro národ jsou ztraceni,¹⁹
- v obci Hrobčice (pozn.: A. S.: osada Robčice, okr. Teplice²⁰) je „značný počet české služební chasy, avšak tato měníc služební poměr ku dni sv. Martina a dosud určité smlouvy jiné nenavázala, povstal by tím veliký chaos a následkem toho bezúčelnost veškerého sčítání, pročez nebyla pojata do sčítání tohoto“,²¹ jinde ve dvoře pracují Češi jako dělníci, ale jejich jména nezjištěno,
- v obci (Kocléřov – Dvůr Králové) jsou „národnostní poměry velmi přístřeň, je tam několik rodilých Čechů, ale budou-li se hlásit k Čechům, není jisté“, zapisovatel o tom pochybuje, protože „spolehlivou osobu nenašel“,²²
- Šluknov – „v malých osadách okresu nebylo možné vypátrat Čechy, osadníci Němci, žádný Čech“,²³
- Broumovsko – „v jednotlivých obcích jen desítky Čechů“,²⁴ atd.

V popisných listech domácnosti je u jednotlivých osob velmi často uvedeno „renegát“, např. v Bílině z celkového počtu 469 rodin je 25 označeno jako renegátských (zaznamenáno 72 smíšených manželství, počet Čechů 1815, 176 českých dětí chodí do německých škol).²⁵ Někteří zapisovatelé přistupovali k sčítání zvlášť iniciativně a k místnímu přehledu připojili i samostatný text s popisem obce a jejích osad. Dokládá to například materiál k obci Jeníkov u Duchcova:

Podle úředního sčítání 1910 bylo ve vlastním Jeníkově zaznamenáno 564 Němců a 132 Čechů (20 %). Podle soukromého sčítání bylo přitom zaznamenáno 32 českých

¹⁸ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. Díl II. Praha, 2006, s. 170.

¹⁹ NA MMus, inv. č. 12, kart. 3.

²⁰ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. Praha, 2006, s. 177.

²¹ NA MMus, inv. č. 15, kart. 3.

²² NA MMus, inv. č. 18, kart. 4.

²³ NA MMus, inv. č. 16, kart. 4.

²⁴ NA MMus, inv. č. 13, kart. 3.

²⁵ NA MMus, inv. č. 12, kart. 3.

rodin (převážně hornických) se 170 členy. Zapisovatel uvádí, že většina Čechů žije v obci odděleně, i když na jiném místě konstatuje: „v jedné ulici bydlí sice Češi ve větším počtu, ale celkem bydlí roztroušeně mezi Němci, takže možnost germanizace dítek za nepřístupnosti české školy je veliká. Organisování nejsou Češi nijak, ani zvláštní místnosti hostinské nemají. V r. 1897 povolen byl zde sice odbor N. J. S., ale bylo žádáno o něj z Košťan bez vědomí Čechů jeníkovských. Tehdy však nebylo pro něj docela žádné půdy, neboť Čechů zde byl počet nepatrný. Teprve po zrušení hornické kolonie v Hegeholci (pozn. A. S.: něm. Hegeholz, čes. Hajniště²⁶) nastěhovalo se sem více českých rodin hornických. Dosud však nelze mysliti na ustavení odboru, poněvadž není místnosti, kde by se Čechové scházeti mohli, a lépe byl by odbor umístěn v blízkém Ullersdorfu (pozn. A. S.: oficiálně něm. název Ulliersreuth nebo Ullischreuth, čes. Oldřichov;²⁷ k situaci v Ullersdorfu připojil vysvětlující poznámku pisatele v tom smyslu, že odbor v Oldřichově – čes. název Ullersdorfu – se již dvakrát rozešel a nebyla dosud českým obyvatelstvem tamním vyslovena snaha po jeho znovuzřízení), jehož členy mohli by býti i Češi Jeníkovští...“²⁸ A podobné příklady lze uvést z řady dalších obcí.

Soukromé sčítání lidu patřilo ke stěžejním tématům menšinové práce před první světovou válkou. Ovšem sčítání prováděly tzv. „spolehlivé osoby“ národních jednot a jejich míra subjektivního přístupu k posouzení národnostní příslušnosti, jak ukazují uvedené poznámky u sčítaných osob, neposkytovala spolehlivý výstup o demografických poměrech v národnostně smíšených oblastech. Na výsledky soukromého sčítání lidu lze proto pohlížet jako na jeden z nestandardních demografických pramenů. Navzdory tomu zasluhují pozornost zejména s ohledem na doprovodné komentáře zapisovatelů, které osvětlují dobový kontext posuzování národnostní příslušnosti osob. Podrobněji bude o výsledcích soukromého sčítání lidu 1910 v oblasti severozápadních Čech věnována pozornost v následujících dílčích studiích v rámci řešení projektu.

2. DOTAZNÍKOVÉ AKCE

Mezi aktivitami, které se v činnosti Menšinového muzea proklamovaly jako prioritou, byla dotazníková šetření. Především v souvislosti s přípravou soukromého sčítání byly vytvořeny pasportizační listy obcí. Formulář měl následující obsahovou skladbu:

a) „Stavovské rozvrstvení občanů“, konkrétně počet

- rolníků,
- domkářů,
- živnostníků,
- dělníků,
- úředníků,

b) počet školou povinných dětí,

c) majetkové poměry (hodnoceno na stupnici: 1. vzorné, 2. prostřední, 3. slabé),

²⁶ *Historický lexikon obcí České republiky 1869–2005*. Praha, 2006, s. 142.

²⁷ Tamtéž, s. 547.

²⁸ NA MMus, inv. č. 17, kart. 4.

- d) kulturní vyspělost (podobně hodnocena na stupnici 1 až 3),
- e) národní uvědomění (podobně hodnocena na stupnici 1 až 3),
- f) škola (počet tříd s výukou v jazyku českém nebo německém),
- g) kostel (jazyk bohoslužeb, střídání českých a německých bohoslužeb),
- h) politický význam (role Čechů nebo Němců v politickém životě obce),
- i) spolkový život (hodnocen dle výše uvedené stupnice 1 až 3),
- j) společné podniky podpůrné,
- k) poznámky (jako vzor uvedeno např. potřeba založit národní jednotu a pracovat na zvýšení kulturního života – úrovně v obci).²⁹

Vlastní koncepty dotazníků byly připravovány v Ústřední matici školské v Praze, která je postoupila k dalšímu řízení Menšinovému muzeu až v červnu 1912.³⁰ Začátkem roku 1913 byly pak dotazníky distribuovány členům matičních jednot spolu s letákem označeným jako „Důvěrné!“ V letáku se zdůrazňuje, že má-li být obranný boj úspěšný, je třeba znát poměry českých menšin v pohraničních oblastech. Z korespondence Menšinového muzea vyplývá, že byl rozeslán dotazník o hospodářských a kulturních poměrech české menšiny a členy národních jednot se žádalo o jeho vyplnění. Je však zajímavé, že ve sbírce materiálů se dochovaly příklady vyplnění dotazníku s označením o národnostních a hospodářských poměrech české menšiny. Zda došlo při distribuci připravených typů dotazníků k záměně, nelze přesně odpovědět. Jisté je, že celkově byly připraveny čtyři typy dotazníků, které se v tištěné podobě dochovaly ve sbírkovém fondu. Konkrétně jde o dotazníky s názvem

- a) o poměrech populačních,
- b) o národnostních a hospodářských,
- c) o kulturních poměrech,
- d) souhrnný dotazník, který měl sumarizovat všeobecné údaje o obci a složení obyvatelstva, kulturních a hospodářských poměrech.

Vytištěné dotazníky i jejich grafická úprava svědčí o tom, že všechny byly připraveny k distribuci. Ve sbírkovém fondu Menšinového muzea se však z dotazníkové akce dochovalo pouze malé torzo. Nicméně i tato neúplná dokumentace je cenná v tom, že představuje vzorové příklady vyplnění formulářů.³¹ Tyto doklady svědčí o tom, s jakou představou přistupoval organizátor k dotazníkovému šetření, jaké formulace odpovědí na jednotlivé otázky očekával, to znamená, že respondentům byl předložen návod tak, aby výsledky odpovídaly záměru dotazníkové akce. Musíme však rezignovat z hodnocení efektu dotazníkové akce, protože sbírkový fond neobsahuje soubor vyplněných dotazníků. Existuje-li dokumentace k dotazníkové akci Menšinového muzea ve sbírkových materiálech odborů národních jednot, dosavadní výzkum nepotvrdil. Například archivní fond Národní jednoty severočeské v souboru „Národnostní boje 1908–1939“ či „Národnostní statistika (pro léta 1880–1930)“ neobsahuje žádné doklady o dotazníko-

²⁹ NA MMus, inv. č. 11, kart. 2.

³⁰ Tamtéž.

³¹ S publikováním jejich podoby je počítáno v další připravované práci o činnosti Menšinového muzea.

vé akci muzea.³² Rovněž nemáme doklady o tom, že by se muzeum zabývalo otázkou vyhodnocení dotazníkových akcí. A dosavadní výzkum nepotvrdil ani reference v časopisech Menšinová revue či Sborníku menšinovém. Je tedy otázkou, zda a v jakém rozsahu akce proběhla. Hypoteticky lze usuzovat, že na uskutečnění záměru nebylo muzeum buď dostatečně připraveno, nebo selhaly předpokládané schopnosti důvěrníků pro splnění tohoto úkolu. Dotazníkovou akci tak můžeme vnímat jako jeden z příkladů spolkových aktivit před první světovou válkou, snahu, která měla přispět k poznání menšinových poměrů v národnostně smíšených oblastech. Avšak o záměru Menšinového muzea uskutečnit dotazníkové akce, které by mapovaly národnostní, hospodářské a kulturní poměry české menšiny, vypovídá pouze struktura jednotlivých typů dotazníků, jejichž podrobnější charakteristiku přiblížíme v souhrnné práci o činnosti muzea.

3. EDIČNÍ ČINNOST

Stanovy Menšinového muzea v čl. II, bod 2 stanoví jako účel spolku mj. vydávání, shromažďování a uchovávání knih, brožur a časopisů, pojednávajících o českých menšinách, jejich životě, zaměstnání apod.³³ S vlastní publikační činností Menšinového muzea se spojuje především vydávání časopisu Sborníku menšinového v roce 1914. Avšak již na přelomu 19. a 20. století se v souvislosti se snahou zřídít ústředí pro menšinovou a národní práci začalo uvažovat o založení společného menšinového listu. Úsilí směřovalo k tomu, aby byl vydáván společný „Věstník“ pro Národní jednotu pošumavskou i Národní jednotu severočeskou. Avšak obě národní jednoty nebyly tomu nakloněny a podržely si samostatné vydávání vlastních věstníků, podobně i Ústřední Matice školská. Navzdory tomu na začátku 20. století se otázkou vydávání společného menšinového časopisu intenzivně zabývala Národní rada. Výsledkem bylo založení tiskařského a vydavatelského družstva „Vyšehrad“, které 25. října 1901 vydalo první číslo nového politického týdeníku pod názvem „Vyšehrad. List věnovaný národní práci. Organ českých menšin“. Zodpovědným redaktorem byl ustaven menšinový pracovník Jan Klecanda. V úvodníku byl účel tohoto listu charakterizován v tom smyslu, že: „Chceme především věnovati sloupce svého listu hájením českých menšin a povzbuzování zájmu pro ně v oněch českých krajích, na něž dnes ještě nebezpečí germanisace nedoléhá, aby na ně dříve nebo později nedolehlo...“³⁴

Vydávání uvedeného listu se však nesetkalo se širší podporou a koncem roku 1902 zanikl. Uskutečnění záměru vydávat společný menšinový časopis se pak realizovalo až o deset let později zásluhou Národní rady a iniciativy menšinového učitelstva. Spolek Jednota matičních učitelů a pěstounek vydal v listopadu 1911 první číslo časopisu *Menšinová revue*.³⁵ Jednota matičních učitelů a pěstounek tak převzala roli vydavatele

³² Viz NA NJS, inv. č. 7 a 8, kart. 8.

³³ NA MMus, inv. č. 2, kart. 1.

³⁴ *Menšinová práce. K jubileu dvacetiletého trvání Národní Jednoty Pošumavské*. Napsal Antonín Hubka. Nakladem Národní Jednoty Pošumavské. Praha, 1904, s. 124.

³⁵ Časopis redigoval Rudolf Žižka. Nakladem Jednoty matičních učitelů a pěstounek byl vydáván v Novosadech u Olomouce, tiskem Družstva knihtiskárny v Zábřeze. Druhý ročník byl pak vydáván v Líněch u Plzně.

nového časopisu vedle vlastního periodika Menšinový učitel. Šlo o měsíčník, jehož stránkový rozsah jednotlivých čísel se pohyboval kolem 50 stran s průběžnou paginací. V čele redakce stal Rudolf Žižka, vydavatel vlastivědných tiskovin, který však nevystupoval jako aktivista národních jednot. Jeho role se omezovala pouze na redigování časopisu. O koncepčním zaměření časopisu Menšinová revue bude pojednáno na jiném místě, proto zde zmíníme jen strukturu časopisu. Obsahově měla Menšinová revue následující rubriky: 1. úvodník, 2. statistika, 3. politika, 4. školství, 5. národní obrana – Jak my se bráníme (s rubrikou „Co o nás píší Němci“ či „Z nepřátelského tábora“), 6. národní literatura, 7. sokolstvo v menšinách, 8. kulturní obzor, 9. různé zprávy, 10. zprávy ze Slezska, 11. návrhy, 12. krajané za hranicemi, 13. topografie a život veřejný, 14. hovory a ozvěny. Časopis poskytoval prostor především autorům z řad členů národních jednot, kteří ve svých příspěvcích akcentovali národnostně obranné pozice proti Němcům. V příspěvcích se přitom často objevovala ostrá kritika vnitřních poměrů národních jednot, poukazovalo se na nedostatečnou iniciativu členské základny národních jednot, malou angažovanost v práci pro české menšiny v česko-německých smíšených oblastech.

Z agendy o publikační činnosti Menšinového muzea vyplývá, že s vydáváním Menšinové revue se v průběhu druhého ročníku (listopad 1912 – červen/červenec 1913) spojovaly velké finanční problémy. Druhým ročníkem také vydávání časopisu bylo ukončeno. Na vydávání Menšinové revue potom nepřímo navázal nový časopis *Sborník menšinový. Časopis Menšinového muzea*, jehož vydavatelem bylo Menšinové muzeum. Muzeum totiž nepřijalo návaznost ve snaze oddělit se od finančních problémů, které zůstávaly po Menšinové revue. Tyto problémy řešila zvláštní komise pro vyrovnání aktiv a pasiv s Jednotou matičních učitelů a pěstounek. Zřízení komise iniciovala Národní rada, která také usilovala o to, aby Menšinové muzeum nebylo zatíženo dluhy po Menšinové revue.

Sborník menšinový měl oproti předchozí revue plánovanou periodicitu čtyřikrát ročně. Časopis řídil tehdy přední právní historik univ. prof. JUDr. Jan Kapras s redakčním kruhem. Redakce a administrace časopisu sídlila v Menšinovém muzeu v Praze (Vladislavova ul. 13) a první číslo časopisu vyšlo v dubnu 1914 s označením jako ročník I, sešit 1. Tím bylo dáno najevo, že nový časopis nenavazuje na předchozí revue. Oproti Menšinové revue se Sborník menšinový profiloval pod vedením J. Kaprase jako odborný časopis, ale v důsledku válečných událostí po vydání prvního čísla zanikl. V omezené míře činnost Menšinového muzea pokračovala i v průběhu první světové války, ale ediční záměry již nerozvíjela.

Předmětem dalšího výzkumu bude přiblížit profil obou periodik, jejich obsahové zaměření a témata, kterým byla věnována pozornost. Souhrnně bude také pojednáno o Menšinovém muzeu jako o jedné z aktivit odborného zájmu o problematiku menšin před vznikem samostatné Československé republiky.

A SPECIALIST INTEREST IN MINORITIES IN THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY AND THE MINORITY MUSEUM IN PRAGUE

Summary

The paper outlines selected issues which illustrate a specialist and political interest in minorities in the beginning of the 20th century. The author relies on the collections of the “Minority Museum 1909–1920” as kept by the National Archives in Prague. He focuses on the period before WWI when Czech national interests were represented by societies, whose objective was to act as protective elements of national unity against Germans. The platform to achieve the objective was provided by the Central Educational Fund, the National North Bohemian Union, the National Bohemian Forest Union, the National Union for Eastern Moravia, the National Union for South-West Moravia, and the Opava Fund for Silesia. The wide range of topics dealt with by these institutions culminated in 1909 when the building of the Minority Museum in Prague as a union institution started. The article shows three areas of activity of the Minority Museum in Prague before WWI, namely (a) holding a private census in reaction to the official census where the state identified for example the communication language, which was considered by the Czech activists detrimental to the rights of the Czech minority; (b) collecting questionnaires aimed at the enquiry regarding the national, economic and cultural situation of the Czech minority in the mixed Czech-German regions; (c) attempts to publish a specialized minority journal, i.e. the *Minority Collection* journal (1914) which indirectly followed the journal entitled the *Minority Revue* (1912–1913) published by the Union of Fund Teachers and Foster Mothers.

Key words: minority protection societies in the beginning of the 20th century, perception of minority issues before WWI, mixed Czech-German regions, Czech-German coexistence, specialist interest in minorities, the Minority Museum in Prague, private census, questionnaire survey regarding the national, economic and cultural situation of the Czech population, publishing activities of the Minority Museum

Klíčová slova: menšinové ochranné spolky na začátku 20. století, vnímání menšinových otázek před první světovou válkou, národnostně smíšené česko-německé oblasti, česko-německé soužití, odborný zájem o menšiny, Menšinové muzeum v Praze, soukromé sčítání lidu, dotazníkové akce o populačních, národnostních a hospodářských a kulturních poměrech českého obyvatelstva, publikační činnost Menšinového muzea